

SPECIALE EDITIE

EW

9 789463 1480925
€ 8,99

HOE DE EEUW VAN DE REDE
DE WERELD VOORGOED
VERANDERDE

DE VERLICHTING

ZONNESTELSEL

Koninklijk bezoek aan het oudste nog werkende planetarium ter wereld. De Friese verlichtingsdenker Eise Eisinga (1744-1828) bouwde dit in zijn huis in Franeker om het inzicht te vergroten in de werking van de planeten

DE VERLICHTING

**HOE DE EEUW VAN DE REDE
DE WERELD VOORGOED
VERANDERDE**

EW

6 HET LICHT VAN DE REDE

De ideeën van de Verlichting, doorgebroken in de achttiende eeuw, hebben een enorme invloed uitgeoefend.

18 VERLICHT SCHOTLAND

In de achttiende eeuw waren Edinburgh en Glasgow een broedplaats van genialiteit. Een bedevaart.

60 DE NIEUWE WERELD

Met de Europese verlichtingsideeën kwam een drang naar onafhankelijkheid en vooruitgang naar Amerika.

66 FRIVOOL EN SERIEUS

In de rococo domineerde schilderkunst vol frivole onderwerpen. Later werd de stemming moralistischer.

34 TEMPEL VAN DE VERLICHTING

Teylers Museum in Haarlem houdt sinds 1778 de verlichtingsidealen in ere. Een rondleiding door de directeur.

74 HERMAN PHILIPSE

De filosoof legt uit waarom de verlichtingsdenkers zo inspirerend zijn. 'De Verlichting is nooit afgerond.'

84 VERLICHTE VROUWEN

De Verlichting was een nogal masculine aangelegenheid. Toch waren er belangrijke bijdragen van vrouwen.

EN VERDER

- 14 Bepalende gezichten
- 25 Nederlandse denkers
- 40 Gesprek met Steven Pinker
- 44 Gesprek met John Gray
- 48 Arts Herman Boerhaave
- 52 Muziek en de Verlichting
- 56 De *Encyclopédie*
- 64 Essay van Paul Cliteur
- 78 Culturele genootschappen
- 80 Natuurkundige Isaac Newton
- 88 De Franse Revolutie
- 92 Kritiek op de Verlichting
- 96 Citaten

De Verlichting

Ayaan Hirsi Ali en Thierry Baudet hebben heel wat gemeen. Zij zijn idealistische intellectuelen die zich wat onwennig in de politieke arena hebben begeven en daar voor reuring hebben gezorgd. Ze hebben willen laten zien dat ideeën ertoe doen en worden gemakshalve allebei tot het politieke rechterkamp gerekend. Maar onder 'rechts' vallen uiteenlopende ideologische tradities.

Hirsi Ali is een uitgesproken kind van de Verlichting. De spraakmakende feministe laat zich inspireren door de denkbeelden over mensenrechten die in de achttiende eeuw in Europa geleidelijk tot bloei kwamen. Dat was het tijdperk van de Verlichting. Een groot probleem van de islam is volgens Hirsi Ali dat deze religie niet zo'n periode heeft gekend met een kritische blik op dogma's en pleidooien voor een scheiding van kerk en staat. Moslims hebben behoefte aan een Voltaire, schreef ze, verwijzend naar een van de bekendste Franse *philosophes*.

Baudet daarentegen levert juist fundamentele kritiek op de Verlichting. De voorman van Forum voor Democratie vreest als romantische conservatief voor individuele ontworteling, teloorgang van waardevolle tradities en erosie van maatschappelijke verbanden en de natiestaat.

Zulke kritiek laat zien dat de Verlichting een onvoltooid project is, zoals de filosofen Paul Cliteur en Herman Philipse in deze speciale editie van *EW* betogen. De nalatenschap van Immanuel Kant, Denis Diderot, David Hume en andere grote denkers uit de achttiende eeuw blijft omstreden. In westerse landen zelf, maar helemaal in andere culturen en werelddelen. Aan de internationale botsing van beschavingen ligt doorgaans een verschil van mening ten grondslag over democratie, mensenrechten, secularisme, emancipatie en andere westerse uitvindingen met intellectuele wortels in de achttiende eeuw.

Daarom belicht de speciale editie *De Verlichting* de geestelijke basis van de moderniteit. Uiteraard met volop aandacht voor de ideeënrijkdom. Maar ook voor de politieke gevolgen, zoals de Amerikaanse en Franse Revolutie, en voor de neerslag in muziek, beeldende kunst, boeken, wetenschappelijke projecten en maatschappelijke organisaties. Een verslag van een pelgrimage naar Schotland maakt duidelijk dat de Verlichting naast het Franse radicalisme een meer gematigde Britse variant kent. En uit interviews met John Gray en Steven Pinker blijkt hoe verschillend vooraanstaande denkers de verlichte erfenis waarderen.

Over één ding bestaat geen verschil van mening: de Verlichting is een tijdperk waarvan de actuele betekenis moeilijk kan worden overschat.

Gerry van der List

NIEUWSGIERIGHEID

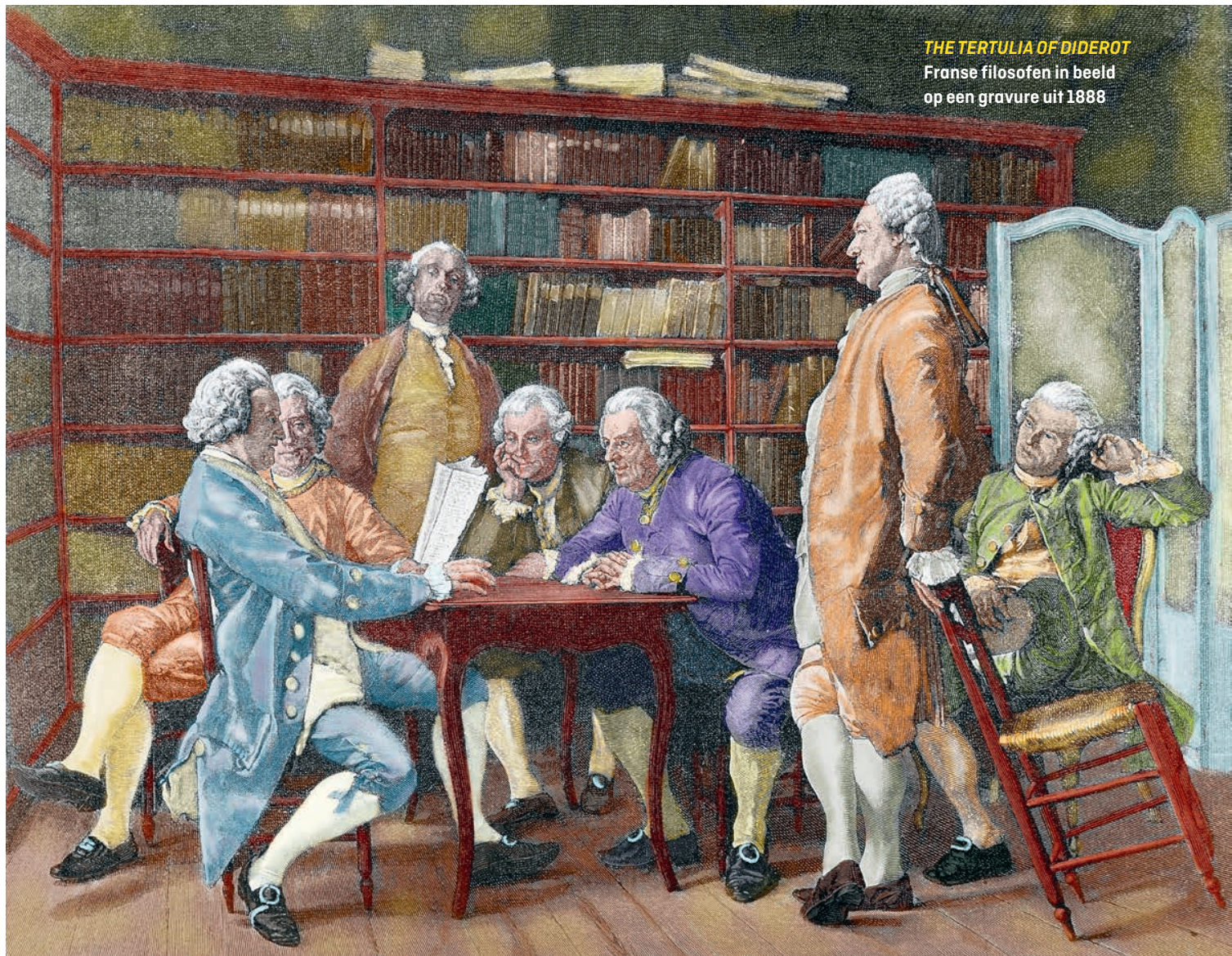
Wetenschappelijk experiment met
een vogel op een schilderij van
Joseph Wright of Derby (1768)

Gerry van der List

De Verlichting heeft een enorme invloed uitgeoefend. Mensenrechten, democratie, scheiding van kerk en staat, de wetenschappelijke methode, emancipatie: al deze zaken zijn terug te voeren op de ideeën die in de achttiende eeuw doorbraken. Maar de dilemma's van de mondige burgers zijn zeker niet verdwenen.

Het licht van de rede

THE TERTULIA OF DIDEROT
Fransse filosofen in beeld
op een gravure uit 1888

Baanbrekende verlichte boeken (1)

René Descartes
*Verhandeling over de
methode, 1637*

**Denis Diderot en
Jean le Rond d'Alembert**
Encyclopédie, 1751-1772

**Alexander Hamilton, James
Madison, John Jay**
Federalist Papers, 1788

De Verlichting heeft niks met Philips te maken.' Zo begint de leraar op de Amsterdamse school in Robert Ankers roman *Hajar en Daan* zijn les over een cruciaal tijdperk in de geschiedenis. Hij moet uitleggen aan leerlingen van veelal niet-westerse afkomst hoe de mentaliteit van Europeanen een paar eeuwen geleden wezenlijk veranderde. God werd naar de rand gedreven, vertelt hij, het christelijke bouwwerk begon scheuren te vertonen, omdat het idee van één goddelijke waarheid aan aantrekkingskracht verloor. Het licht van de rede brak door en tolerantie nam geleidelijk de plaats in van dogmatisme. 'Dit, beste mensen, is het Grote Verhaal van de Verlichting in het Westen. De islamitische wereld, om eens iets te noemen, heeft die Verlichting niet gekend.'

Deze cultuurgeschiedenis voor beginners maakt inderdaad iets duidelijk van het belang van de Verlichting. En van het verschil tussen westerse

en niet-westerse culturen. De westerse beschaving is een christelijke, zo wordt gezegd. Of een joods-christelijke, waarbij een symbiose wordt gesuggereerd van twee religieuze tradities die zeker in de praktijk nogal eens met elkaar botsten. Maar veel sterker vertoont de westerse civilisatie de invloeden van de denkers die het in de zeventiende en achttiende eeuw opnamen tegen het gezag van kerken (en synagogen). Zij stimuleerden een openlijke discussie, een kritische houding tegenover traditionele wijsheden en gewoonten, wetenschappelijk onderzoek, individuele keuzevrijheid en een intellectueel en politiek klimaat van verdraagzaamheid. In politiek opzicht kwam de Verlichting tot uiting in een strijd tegen feodalisme, absolutisme en klerikalisme.

Het was Immanuel Kant (1724-1804) die het meest kernachtig het motto van de Verlichting onder woorden bracht: *sapere aude* – durf te weten, heb de moed je verstand te gebruiken. De Duitse filosoof leverde in zijn geschrift *Was ist Aufklärung?* ook een klassiek geworden definitie: 'Ver-

GRANDE GALERIE
 Kunstzinnigheid in het Louvre in Parijs

lichting is het bevrijden van de mens uit zijn onmondigheid, waaraan hij zelf schuld heeft. Onmondigheid is het onvermogen zijn verstand te gebruiken zonder leiding van een ander.'

De Verlichting is een veelomvattende en veelvormig verschijnsel. Het strekt zich uit van politieke omwentelingen als de Amerikaanse en Franse Revolutie tot culturele veranderingen, zoals de opmars van het neoclassicisme in de kunsten. Maar het is bovenal een intellectuele stroming die mensen anders naar zaken deed kijken. Met minder fiducia in overgeleverde geloofswaarheden en het gezag van gevestigde machten en meer vertrouwen in de mogelijkheden van redelijke, mondige burgers om de wereld naar hun hand te zetten.

De bloei van verlichte denkbeelden was te danken aan een samenloop van omstandigheden. Zoals de doorbraak van wetenschap en techniek, migratiestromen in Europa en het tanende gezag van de Rooms-Katholieke Kerk, mede door de komst van het protestantisme, dat meer de nadruk legde op individuele verantwoordelijkheid.

Een duidelijk begin valt er niet aan te wijzen. Wel zijn er belangrijke figuren en boeken die al vroeg hun licht vooruitwierpen. Zoals Galileo Galilei (1564-1642). De Italiaan kwam in conflict met de kerk door zijn theorie dat niet de aarde, maar de zon het centrum van het zonnestelsel vormt. Baanbrekend was ook de publicatie van *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*, waarmee de Britse natuurkundige Isaac Newton (1643-1727) de grondslagen legde van de klassieke mechanica. Kenmerkend voor zulke wetenschappers was dat zij hun wijsheid niet ontleenden aan de Bijbel of theologie, maar zich baseerden op empirische waarnemingen en onderzoek.

Machtenscheiding

Met haar poging om tot een alomvattend overzicht van de stand der wetenschap te komen, wordt de *Encyclopédie* van de *philosophes* Denis Diderot (1713-1784) en Jean le Rond d'Alembert (1717-1783) vaak beschouwd als een symbool voor de Verlichting. De encyclopedisten publiceerden

Baanbrekende verlichte boeken (2)

David Hume
Traktaat over de menselijke natuur, 1739

Immanuel Kant
Wat is Verlichting?, 1784

John Locke
Een essay over menselijk begrip, 1689

Charles de Montesquieu
Over de geest van de wetten, 1748

Thomas Paine
De rechten van de mens, 1791/1792